

Міжнародна економіка

Олег КУЛІНІЧ

**КОНКУРЕНЦІЯ ЗА ДОСТУП
ДО ЕНЕРГОРЕСУРСІВ:
ПРИКЛАД СВІТОВОГО РИНКУ ВУГІЛЛЯ**

Резюме

Проаналізовано основні тенденції розвитку світового ринку вугілля. Міжнародну вертикальну та горизонтальну інтеграцію розглянуто як форми забезпечення глобальних доступів до кам'яного вугілля.

Ключові слова

Світовий ринок кам'яного вугілля, горизонтальна інтеграція, вертикальна інтеграція, міжнародна конкуренція за доступ до енергоресурсів.

Класифікація за JEL: Q43.

© Олег Кулініч, 2012.

Кулініч Олег, канд. екон. наук, Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України.

Вступ і постановка проблеми. Світовий ринок енергоресурсів є одним з найважливіших для функціонування економік багатьох країн. Мало знайдеться країн, які цілком забезпечені енергоресурсами. Тому перед урядами та суб'єктами господарювання, зокрема в нафтопереробному, енергетичному та металургійному секторах, постає проблема стабільного забезпечення своєї діяльності енергоресурсами, які видобувають на теренах інших країн.

Хоча глобального дефіциту енергоресурсів поки що не існує, однак конкуренція за доступ до них у XXI столітті суттєво загострилася. Передусім ця тенденція проявилася на світовому ринку кам'яного вугілля в сегменті енергетичного вугілля, насамперед коксівного. Щодо України ця проблема також є актуальною, оскільки вітчизняне кам'яне вугілля дороге [9] (попри те що внутрішнє споживання вугілля менше, ніж його видобуток). Отже, доцільним є запозичення досвіду інших країн у забезпеченні доступів до цього виду енергоресурсів на світових ринках.

Метою статті є аналіз нинішньої ситуації щодо тенденцій розвитку на ринку кам'яного вугілля та досвіду крупних суб'єктів з боку споживання та сировинного забезпечення своєї діяльності в умовах посилення міжнародної конкуренції за доступ до цього виду енергоресурсів.

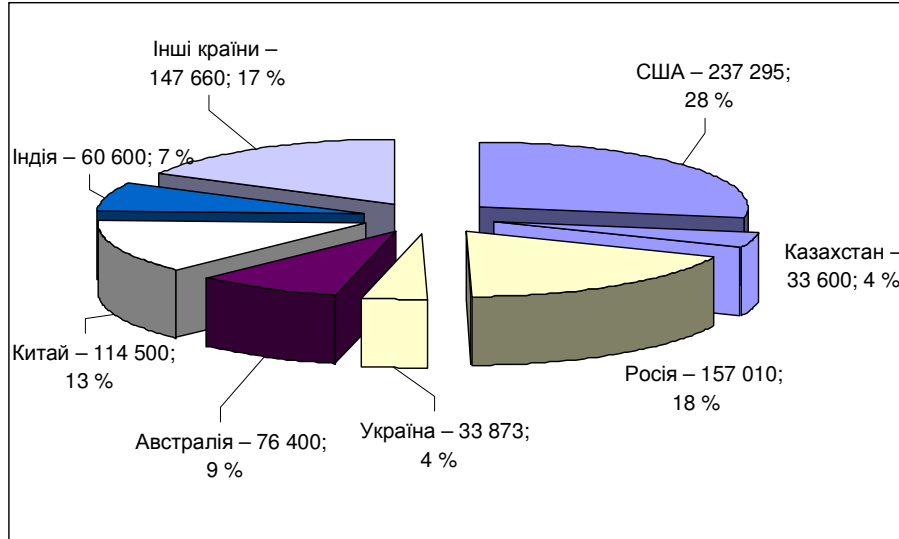
Огляд останніх публікацій. Досвід зарубіжних компаній у забезпеченні доступу до видобутку кам'яного вугілля розглянуто А. Амошею та Д. Череватським [1], О. П. Завгородньою [3]. Однак у роботах вищезазначених і решти фахівців недостатньо уваги приділено конкурентній ситуації та тенденціям пропозиції на світовому ринку кам'яного вугілля.

Вугілля є другим після нафти енергоресурсом в енергетичному забезпеченні сучасної цивілізації [9]. Якщо проаналізувати співвідношення між споживанням і виробництвом кам'яного вугілля за країнами, то слід зауважити, що з крупних економік лише США забезпечують себе цим видом ресурсів. Вони ж є головним експортером в американському регіоні. Економіки більшості країн Європи функціонують на імпортованому вугіллі. Японія та Південна Корея також повністю будують потужне металургійне виробництво винятково на імпортованому вугіллі [10]. Глобальні доступи до цього виду природних ресурсів для зазначених країн є надто критичними. Тому виникає потреба в розгляді способів, якими окремі економіки та компанії забезпечують надійність і стабільність доступу до вугілля за бракам чи через нестачу власних запасів.

Виклад основного матеріалу. Хоч поклади кам'яного вугілля є в багатьох країнах, однак головні його запаси розташовано в семи країнах (рис. 1).

Рисунок 1

Географічна диспозиція запасів кам'яного вугілля

Джерело: розраховано і побудовано автором згідно з [10].

Як бачимо з рис. 1, у семи країнах зосереджено близько 83 % світових запасів кам'яного вугілля, проте географічний розподіл цього виду природних ресурсів характеризується істотною нерівномірністю. Водночас кам'яне вугілля широко використовують у багатьох галузях, зокрема в металургійній та енергетичній. Попри те, що фахівці загалом правильно зазначають, що роль кам'яного вугілля як енергоресурсу в майбутньому зменшуватиметься за рахунок його заміщення природним газом як екологічно безпечнішим паливом [8], однак у середньостроковій перспективі й у більш віддаленому майбутньому кам'яне вугілля залишатиметься одним з головних енергоресурсів. Тенденції щодо світового видобутку цього природного ресурсу вказують на те, що жодного року в XXI столітті не спостерігалось зменшення його валового видобутку (рис. 2).

Результати розрахунків темпів приросту, подані на рис. 2, вказують на суттєве прискорення обсягів світового видобутку кам'яного вугілля в XXI столітті порівняно з останніми десятиліттями XX століття. Слід зауважити, що і в умовах кризи 2008–2009 років темпи нарощування видобутку вугілля залишалися додатними, хоч і зменшилися. Це вказує на важливість цього ресурсу в енергетичному забезпеченні світової економіки.

Рисунок 2

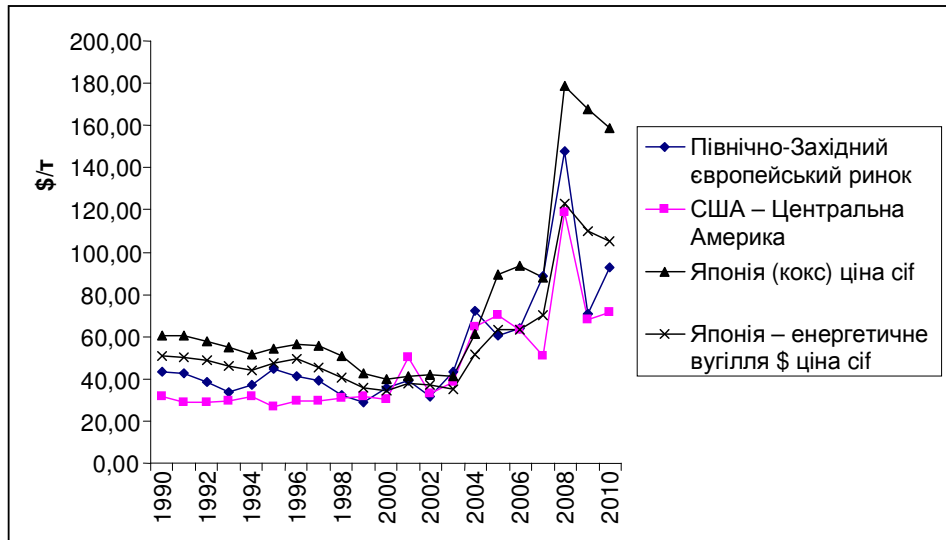
Динаміка світового видобутку кам'яного вугілля

Джерело: розраховано та побудовано автором згідно з [9].

Вугілля в XXI столітті стає глобально переміщуваним видом природних ресурсів. Проте світовий ринок складається з кількох регіональних сегментів: європейського, ринку АТР та американського. Сегмент АТР є найбільшим, основними імпортерами в цьому сегменті виступають японські, корейські, індійські та тайванські корпорації [10]. Експортерами в цьому регіоні є Австралія, Канада, Росія, меншою мірою – ПАР [10]. У європейському сегменті попит формують корпорації з Німеччини, Великої Британії, Чехії, Франції, Італії. Забезпеченість цих країн власним вугіллям надто відстає від його споживання. Визначальними експортерами в цьому сегменті є ПАР, Колумбія, Венесуела, США, меншою мірою – Австралія, Росія [10]. В американському сегменті попит незначний і задовольняється здебільшого за рахунок США та Колумбії. Головним сегментом світового ринку кам'яного вугілля є АТР. Обороти на ньому вдвічі вищі, ніж у європейському сегменті. Значення сегмента АТР на світовому ринку ще більше зросло зі зміною статусу в міжнародній торгівлі вугіллям Китаю, який у 2007 році перетворився з експортера на нетто-імпортера. Відповідно ціни в основних сегментах, хоч і корелюють між собою, втім, у сегменті АТР є найвищими (рис. 3).

Рисунок 3

Динаміка цін на кам'яне вугілля на світовому ринку

Джерело: побудовано автором згідно з [10].

Значне зростання світових цін на цей вид природного ресурсу у 2008 році справедливо пов'язують зі зміною статусу Китаю на світовому ринку вугілля. У 2004 р. Китай експортував 102 млн т вугільної продукції, а в 2006 р. був п'ятим у світовому рейтингу експортером вугілля. Проте у 2007 р. Китай лише імпортував вугілля в обсязі 38 млн т [1]. Це суттєво змінило співвідношення між попитом і пропозицією і зумовило значне підвищення цін на кам'яне вугілля.

Отже, слід зауважити, що зі зростанням економіки Китаю конкуренція за доступ до цього виду природних ресурсів посилюватиметься. Провідні корпорації, зокрема металургійної галузі, враховують цей факт на сучасному етапі та вживають відповідних заходів.

Зростання попиту на вугілля настільки велике, що крупними міжнародними інвесторами розглядаються як потенційно привабливі ті проекти з видобутку вугілля, які раніше вважалися нерентабельними. Як приклад у літературі наводять шахти Великої Британії, закриті свого часу як неефективні (на початок ХХІ століття в усій Великій Британії залишилося діяти дев'ять

шахт, що належать компанії UK Mining), в Уельсі було відновлено шахту «Юніті», закриту 14 років тому. Реанімують і решту об'єктів у країні [1].

Конкуренція за доступ до кам'яного вугілля вельми гостра. Слід відзначити два типи ситуацій щодо загрози доступу до вугілля у країнах світу.

1. Промисловість країни використовує вугілля значно більше, ніж видобуває на власній території, проте видобуток забезпечує переважну частку потреб.

2. Споживання вугілля становить доволі суттєву величину за майже повної відсутності власних запасів.

Країни, для яких доступ до кам'яного вугілля є критичним, подано в табл. 1.

Таблиця 1

Баланс споживання та видобутку в країнах з найбільшим дефіцитом вугілля в 2010 році

Країна	Споживання, mtoe (million tonnes oil equivalent)	Видобуток, mtoe	Забезпеченість власними ресурсами	
			mtoe	%
Японія	123,71	0,51	-123,21	0,4
Південна Корея	76,01	0,94	-75,07	1,2
Тайвань	40,28	0,00	-40,28	0
Індія	277,58	216,09	-61,49	77,8
Німеччина	76,53	43,71	-32,82	57,1
Велика Британія	31,16	11,04	-20,11	35,45

Джерело: розраховано і складено автором згідно з [10]

Великі (у світовому розрізі) країни – імпортери вугілля поділяються на дві групи. До першої належать ті, у яких вагому частку споживання вугілля задовольняє власний видобуток (Індія, Німеччина, Велика Британія). До другої групи країн – імпортерів кам'яного вугілля відносять країни, у яких власні запаси його майже відсутні. Найбільшими споживачами кам'яного вугілля з цієї групи є Японія, Південна Корея та Тайвань.

До країн першої групи прогнозованим є входження Китаю, попит з боку якого буде визначальним чинником зростання світового попиту на кам'яне

вугілля. Хоча попит на цей енергоресурс в розвинутих країнах знижується (у країнах ОЕСР очікується зниження споживання вугілля в середньому на 1,2 % на рік у 2010–2030 рр. [8]), проте цей спад компенсується зростанням у країнах, які не входять до ОЕСР (2 % на рік). На Китай у 2010 р. припадало 47% глобального споживання вугілля, і, за прогнозами, цей показник підвищиться до 53 % до 2030 р. Внесок Китаю у зростання світового попиту на вугілля в 1990–2010 роках становив 80 % [11]. До 2030 року Китай та Індія забезпечать 56 % приросту світового споживання кам'яного вугілля (Китай – 40 %, Індія – 16 % [11]).

З іншого боку, існують і чинники, які сприяють зменшенню попиту на кам'яне вугілля в розвинутих країнах і меншою мірою – у Китаї. Це усвідомлення з боку уряду країни потреби у звільненні від залежності щодо вугілля. Екологічні обмеження (забруднення атмосферного повітря), а також підвищення вартості внутрішніх вугільних ресурсів, як очікується, мають стримувати зростання споживання вугілля в Китаї [8]. Хоча збільшення вартості видобутку власного вугілля може подіяти не в бік зменшення його споживання, а в бік заміщення дешевшим імпортом, що збільшить тиск щодо попиту на світовий ринок кам'яного вугілля та загострить конкуренцію за доступ до цього виду енергоресурсів.

Загалом, за оцінками аналітиків, часові аспекти переходу економіки Китаю до меншої вуглеємності ВВП та економічного зростання ще не визначено. За прогнозом British Petroleum, споживання вугілля в країні стабілізується до 2030 року, а у світовому масштабі зростання споживання вугілля в середньому становитиме лише 0,3 % на рік у 2020–2030 рр. [11]. Отже, ще принаймні два десятиліття конкуренція між провідними країнами світу за доступ до кам'яного вугілля зростатиме.

Розглянемо, як вирішують питання забезпечення доступу до стратегічно важливого ресурсу, яким є вугілля, у національних економіках низки країн. В умовах посилення глобальної конкуренції на світовому ринку, яка змінилася з конкуренції на ринку готового вугілля на конкуренцію за доступ до його видобування [1].

Після аналізу даних, поданих у табл. 2, слід відзначити, що найбільші вугледобувні компанії розташовані в Індії, США, Китаї, Австралії.

На ринку енергетичного вугілля переважає горизонтальна інтеграція. Випадки інтегрування енергогенеруючих і вугледобувних компаній також фіксуються, при цьому ініціатива інтеграції виходить від вугледобувних підприємств, які прагнуть інвестувати свій капітал у виробництво електроенергії [3, с. 62]. Однак у сегменті енергетичного вугілля поширеною є горизонтальна інтеграція.

Таблиця 2

Показники видобутку провідних вугледобувних компаній

Компанії	2006		2007	
	млн т	ранг	млн т	ранг
«Коул Індія» (Індія)	324	1	343	1
«Пібоді Енерджи Корпорейшн» (США)	225	2	232	2
«Шеньхуа» (Китай)	178	3	203	3
«Ріо Тісто» (Австралія)	162	4	154	4
«Арч Коул Інкорпорейтед»	139	6	127	5
«Англо Коул Острелія ПЛ» (Австралія)	95	6	98	6
«Чайна Коул» (Китай)	72	9	91	7
«СУЕК» (Росія)	85	8	90	8
«Бі-Ейч-Пі Біллі тон» (Австралія)	87	7	86	9
«Екс страта» (Австралія)	70	11	77	10
«Консол Енерджи» (США)	69	10	67	11

Джерело: складено та розраховано автором згідно з [7].

Наприклад, найбільша приватна інтегрована вугільна компанія «Пібоді Енерджи Корпорейшн» (штаб-квартиру розташовано в Сент-Луїсі, штат Міссурі, США) є потужною горизонтально інтегрованою транснаціональною компанією, яка об'єднує вугледобувні активи в США, Австралії та Чилі. Поставки цієї компанії не обмежуються США, вона обслуговує споживачів з 21 країни на шести континентах, причому постачання для виробництва електроенергії здійснюється переважно на основі довгострокових контрактів. З вугілля, видобутого компанією, виробляють приблизно 10 % електроенергії в США і близько 3 % – в усьому світі [6].

Надійність поставок і передбачуваність цін у сегменті енергетичного вугілля забезпечується довгостроковими контрактами. Проте є приклади забезпечення надійності доступу до вугілля за рахунок вертикальної інтеграції. Як приклад наведемо японську енергетичну корпорацію J-Power, яка для свого ресурсного забезпечення використовує винятково іноземний сектор. Морським транспортом щороку до Японії доставляється 9 млн т вугілля, яке видобуває австралійська компанія Idemitsu Australia Recourses [1], що де-факто є дочірньою структурою зазначеної японської компанії. Як справедливо зазначено в літературі: «Володіння електростанціями та зарубіжними паливними активами дає змогу нівелювати негативні ефекти занижених валютних курсів» [1]. До цього слід додати убезпечення від різкого коливання цін.

У сегменті коксівного вугілля конкуренція за глобальні доступи до цього енергоресурсу більш напружена. Японія, не маючи власних ресурсів, забезпечує енергетичну безпеку за рахунок вертикальної інтеграції, побудованої на використанні вугільних активів інших країн.

Хоча статистично завезення вугілля з інших країн залишається імпортом, проте де-факто воно стало формою самозабезпечення великих національних споживачів, передусім у металургійній галузі. Наприклад, між австралійським сировинним концерном BHP Billiton і японським концерном Mitsubishi укладено альянс, позначений аббревіатурою BMA.

Партнерами австралійської філії швейцарської корпорації Xstrata, (п'ятої за розміром компанії в австралійському вугледобуванні) є чимало японських компаній. Так, різні за величиною пакети акцій підприємства Vulga Complex (кар'єр і шахта в районі австралійського міста Булга) перебувають у руках Nippon Steel, Nippon Oil та кількох інших японських корпорацій [1].

Така практика побудови вертикальних зв'язків з іноземними вугледобувними підприємствами спостерігається й у корейських металургійних компаніях, дещо меншою мірою – в металургійних корпораціях США, Росії, ЮАР та Європі (концерн ArcelorMittal) [1].

Інтегровані в міжнародні бізнес-структури вугледобувні підприємства є зарубіжними філіями ТНК. Однак за типом цільового призначення вони мають різне значення. Одні створюються з метою отримання прибутку (що характерно для філій європейських ТНК); інші (японські та південнокорейські) працюють на ресурсне забезпечення своїх бізнес-груп.

Для японських енерго- та металургійних компаній характерна своя специфіка вертикальної інтеграції з іноземними вугледобувними підприємствами: вони віддають перевагу партнерству, проте розміри їх пакетів акцій достатні для доступу до ресурсів.

Існує певна закономірність у процесах горизонтальної та вертикальної інтеграції за участю вугледобувних підприємств. Найпривабливішими об'єктами придбання з боку ТНК є вугледобувні підприємства з рентабельністю 12–15 % до собівартості. Високу рентабельність мають австралійські вугледобувні підприємства, які потребують інвестицій. Якщо існує потреба в оновленні гірничошахтного устаткування, то інвестиційно привабливими для іноземного капіталу є вугледобувні підприємства зі ще більшою нормою рентабельності (на 7–10 % більше за звичайну) [3, с. 62]. Вугледобувна галузь є капіталомісткою. Інвестиції в нові виробничі потужності й інфраструктуру видобутку кам'яного вугілля в останні десятиліття порівняно невеликі. Натомість величина потрібних інвестицій, навпаки, доволі велика і для окремих шахт сягає кількох мільярдів євро (наприклад, китайську шахту GuQiao компанії Huainan введено в експлуатацію в 2006–2007 рр., її річна виробнича потужність становить 10 млн т) [2]. Тому інвестиційні потреби зумовлюють ви-

соку схильність австралійських вугледобувних компаній до партнерства з іноземними корпораціями. Так, власні активи компанії Xstrata Coal у підприємствах в австралійському Квінсленді становлять від 55 % до 75 %, решта – у власності іноземних партнерів [1]. Саме іноземні інвестиції є одними з найбільших за значимістю факторів розвитку вуглевидобування не лише Австралії, а й інших країн.

В Україні рентабельність видобутку вугілля є або від'ємною, або, у деяких випадках, ледве переходить нульову позначку [4]. Окрім того, основні фонди українських шахт доволі зношені [7]. Тому малоімовірним є широко-масштабний прихід іноземного капіталу в українську вугледобувну галузь. Слід зауважити, що українські корпорації певною мірою беруть участь в інтеграційних процесах. Так, група «Енерго» володіє компанією «Зарічна» в російському Кузбасі; група «Метінвест» у 2009 році стала власником вугледобувної компанії United Coal в Апалачах. Однак ці випадки є поодинокими, і доступ до зарубіжних вугледобувних активів здійснюється не з метою енергобезпеки цих бізнес-груп, а для отримання додаткового прибутку.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Суттєві коливання величини попиту зумовлюють певну специфіку глобальної конкуренції за доступ до вугілля. Зокрема, доволі популярною є практика інтеграції вугледобувних компаній з підприємствами інших галузей і між собою. Горизонтальна інтеграція більш поширена на сегменті енергетичного вугілля і має на меті переважно збільшення прибутку за рахунок контролю над видобутком і розширення ринків збуту.

Світова практика показує, що процеси створення інтегрованих вугільних компаній відбуваються там, де рентабельність вуглевидобування є доволі високою (12–15 % до собівартості) або ще більшою, якщо існує потреба в оновленні гірничошахтного устаткування. Проте переважно доступ до енергетичного вугілля забезпечується на основі довгострокових і короткострокових контрактів.

У сегменті коксівного вугілля перспективи інтеграції значно вищі порівняно із сегментом енергетичного вугілля. Здебільшого спостерігається інтеграція з підприємствами металургійної галузі. Інтенсивність процесів такої вертикальної інтеграції пояснюється значними та малопередбачуваними коливаннями цін та обсягів поставок залежно від кон'юнктури світового ринку металургійної продукції. Тому потужні металургійні компанії для забезпечення надійних поставок інтегруються з вугледобувними підприємствами, які стають зарубіжними філіями металургійних ТНК або ж контрольованими ними структурами. Мета діяльності таких вугледобувних підприємств зміщується від отримання прибутку до енергозабезпечення функціонування материнської компанії (компаній).

Досвід міжгалузевої інтеграції вугледобувних підприємств і підприємств металургійної та енергетичної галузі є цінним і для України. Інтеграція

українських вугледобувних підприємств з іноземними металургійними підприємствами чи енергогенеруючими компаніями є малоймовірною, оскільки рентабельність видобутку вугілля в Україні надто низька. Проте можливою і доцільною є інтеграція українських металургійних підприємств з вугледобувними підприємствами інших країн. Обмеження споживання українського вугілля високої вартості негативно позначиться на вугільній галузі, проте дешевші енергоресурси дадуть не менший позитивний ефект в інших галузях.

Звичайно, ліквідувати вугільну галузь недоцільно. Світовий досвід вказує, що найоптимальнішою є диверсифікація джерел вуглезабезпечення. Для здешевлення енергоресурсів і водночас забезпечення стійкого функціонування української економіки потрібне збалансування українського й іноземного вугільних секторів. Наукові розробки в цьому напрямі є перспективними щодо подальших розвідок.

Література

1. Амоша А. Снег на шляпе моей... [електронний ресурс] / А. Амоша, Д. Череватский // Зеркало недели. – 2011. – № 34. – Режим доступу: http://zn.ua/ECONOMICS/sneg_na_shlyape_moeu-88376.html.
2. Вединг М. Тенденции развития международных рынков каменного угля [электронный ресурс] / М. Вединг. – Режим доступу: http://www.rosugol.ru/news/articles.php?ELEMENT_ID=6058.
3. Завгородняя О. П. Зарубежный опыт интеграции угледобывающих и электрогенерирующих компаний [електронний ресурс] / О. П. Завгородняя // Економіка промисловості. – 2010. – № 50(2). – С. 58–66. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/eprom/2010_50/st50_09.pdf.
4. Інформаційно-аналітичний звіт про розвиток вугільної промисловості України за I півріччя 2009 року [електронний ресурс] – Режим доступу: <http://gas-mining.ucoz.ru/news/2009-07-27-31>
5. Крупнейшие угледобывающие компании мира по результатам 2007 года [електронний ресурс] – Режим доступу: <http://rucoal.ru/index.php?option=cocontent&task=view&id=34&Itemid=38>
6. «Пибоди енерджи» – гигант мирового углепрома» [Электронный ресурс] // Шахтер Украины. – 2009. – № 39(489). – Режим доступу: <http://shu.prupu.org/post/3699/>
7. Стрижиченко Н. О. Стан та проблеми розвитку вугільної галузі України [електронний ресурс] / Н. О. Стрижено. – Режим доступу: <http://intkonf.org/strizhichenko-no-stan-ta-problemi-rozvitku-vugilnoyi-galuzi-ukrayini/>

8. Asia/ World energy outlook 2010 [електронний ресурс]. – IEEJ. – 2010. – 100 р. – Режим доступу: <http://eneken.ieej.or.jp/data/3489.pdf>
9. BP Energy Outlook 2030 [електронний ресурс]. – BP. – 2011. – Режим доступу: <http://www.bp.com/energyoutlook2030>
10. BP Statistical Review of World Energy – 2011 (June) [електронний ресурс] – режим доступу: http://www.bp.com/assets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2011/STAGING/local_assets/spreadsheets/statistical_review_of_world_energy_full_report_2011.xls
11. Komiyama R. Asia energy outlook to 2030: Impacts of energy outlook in China and India on the world [електронний ресурс] / R. Komiyama // IEEJ research paper. – 2010. – режим доступу: <http://www.worldenergy.org/documents/p001038.doc>

Стаття надійшла до редакції 30 січня 2012 р.